

کیفیت زندگی شهروندان و رابطه آن با سرمایه اجتماعی در شهر مشهد

محسن نوغانی (نویسنده اصلی)

احمد رضا اصغر پور ماسوله

شیما صفا

مهدی کرمانی

چکیده

کیفیت زندگی دارای دو بعد اساسی عینی و ذهنی است. در این پژوهش رابطه سرمایه اجتماعی با کیفیت زندگی و دو بعد اصلی آن مورد بررسی قرار گرفته است. تحلیل داده های حاصل از پیمایش انجام شده در شهر مشهد نشان داد که سرمایه اجتماعی در تبیین متغیر کیفیت زندگی بیش از درآمد و تحصیلات دارای اهمیت است. همچنین در بررسی رابطه متغیرهای مستقل با دو نوع کیفیت زندگی عینی و ذهنی روشن شد که سرمایه مادی (درآمد) بیش از دیگر متغیرها بر کیفیت زندگی عینی افراد مؤثر است. در حالی که سرمایه اجتماعی بیش از دیگر متغیرها می تواند کیفیت زندگی ذهنی افراد را بهبود دهد. البته میزان تأثیرگذاری درآمد بر کیفیت زندگی ذهنی و میزان تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی عینی هم قابل توجه است. علاوه بر دو متغیر فوق، سرمایه انسانی (تحصیلات) نیز تأثیر مثبتی بر دو نوع کیفیت زندگی داشته است.

کلیدواژه ها: سرمایه اجتماعی، کیفیت زندگی ذهنی، کیفیت زندگی عینی، شهروندان

مقدمه

گرچه مفهوم کیفیت زندگی از اواخر قرن بیستم مورد توجه جامعه‌شناسان قرار گرفته است، اما ریشه‌های آن در جامعه‌شناسی را می‌توان تا اواسط قرن بیستم پی گرفت. در جامعه‌شناسی اولین اثر مهم درباره کیفیت زندگی از آگبرن^۱ (۱۹۴۶) می‌باشد که درباره حیات روستایی در ایالات متحده نوشته شده است. در دهه ۱۹۶۰ هنگامی که جامعه‌شناسان علیه چیرگی شاخص‌های اقتصادی واکنش نشان دادند، مفهوم کیفیت زندگی در پژوهش‌های اجتماعی اهمیت یافت اما تا آن هنگام تمام شاخص‌های کیفیت زندگی، عینی بودند. در دهه ۱۹۷۰ شاخص‌های ذهنی هم برای سنجش کیفیت زندگی اضافه شدند. اولین بار کمپیل و همکاران در اثر خود در سال ۱۹۷۶ به شاخص‌های ذهنی و روان‌شناختی کیفیت زندگی توجه کردند^۲ (کمپیل، ۱۹۷۶). مراکز تحقیقاتی گوناگونی هم اکنون به سنجش کیفیت زندگی در سطح ملی و بین‌المللی می‌پردازند. در ایالات متحده آمریکا از دهه ۱۹۶۰ انستیتو تحقیقات اجتماعی در دانشگاه میشیگان و مرکز نظر سنجی شیکاگو کیفیت زندگی را می‌سنجند و از سال ۱۹۹۵ با تأسیس انجمن بین‌المللی پژوهش‌های کیفیت زندگی^۳، سنجش این مفهوم به خوبی نهادینه شده است^۴ (فیلیپس، ۲۰۰۶). توجه به مفهوم کیفیت زندگی در مجامع علمی و نیز در میان سیاست‌گذاران روبه‌فرونی است^۵ و این مفهوم در بسیاری از حوزه‌های علوم اجتماعی و بهداشتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به واقع می‌توان گفت که کیفیت زندگی مفهومی بین‌رشته‌ای در علوم اجتماعی است.

---

۱ - Ogburn.

۲ - Campbell et al.

۳ - International Society for Quality of Life Studies

۴ - Philips.

۵ - به عنوان مثال، جستجو در پایگاه مقالات انتشارات سیج (Sage Publications) نشان می‌دهد که تعداد مقالاتی که مفهوم کیفیت زندگی در میان کلیدواژه‌های آن‌ها بوده‌اند، بین سال‌های ۱۹۹۰ تا ۱۹۹۵ برابر ۷ عدد، بین سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۰ برابر ۴۵ عدد، بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵ برابر ۲۰۰ عدد و از سال ۲۰۰۵ تا سال ۲۰۰۷ برابر ۲۰۴ عدد بوده است که روند روبه‌رشد فاحشی را نشان می‌دهد.

توجه به مفهوم کیفیت زندگی مرهون رشد دیدگاه های کمتر اقتصادی درباره کیفیات زندگی اجتماعی است. مفهوم کیفیت زندگی سعی می کند شرایط زندگی مردم را در زمینه اجتماعی خود آن ها بررسی کند. به همین دلیل شاخص هایی را برای سنجش این مفهوم انتخاب می کند که وابستگی زیادی به زمینه پژوهش دارند.

کیفیت زندگی

برای کیفیت زندگی چهار حوزه پژوهشی و کاربردی معرفی شده است که عبارتند از: پژوهش در شاخص های اجتماعی، مطالعات مربوط به خوشبختی، مطالعات سالمندی، روان شناسی بهزیستی و پژوهش های کیفیت زندگی مربوط به سلامت. جامعه شناسان معمولاً در دو بخش اول موفق بوده اند^۱ (ون هاون، ۲۰۰۷). گرچه مفهوم کیفیت زندگی کاربردهای فراوانی دارد، اما ارایه تعریفی روشن و جامع برای آن دشوار است چون در زمینه های گوناگون و با کاربردهای متفاوتی به کار گرفته شده است. خود مردم معمولاً تصویر روشنی از کیفیت زندگی خود در ذهن دارند. آن ها معمولاً می دانند که اگر چه شرایطی رخ دهد در زندگی احساس خوشبختی خواهند داشت. به عنوان مثال درآمد بیشتر، داشتن خانه (یا خانه بزرگ تر)، اتومبیل خوب، تعطیلات فراوان و غیره. همچنین مردم معمولاً به صراحت می گویند که اگر چه شرایطی رخ دهد، همگان احساس خوشبختی (کیفیت زندگی جمعی) خواهند کرد. به عنوان مثال وجود محله یا شهری آرام و زیبا، نبود ترافیک، نبود بیکاری و فقر، وجود امکانات درمانی برای همه و غیره.

در واقع در هنگام تعریف کیفیت زندگی، از آنجایی که قرار است وضعیت مطلوب تصویر شود تا موقعیت کنونی با آن مقایسه شود، مسأله تا حدی فلسفی می شود. هنوز فلاسفه توافقی درباره شهرآرمانی، جایی که همگان در آن خوشبخت هستند، ندارند. چنین بحثی اساساً ریشه های ایدئولوژیک و دینی دارد چرا که قرار است خوب و بد را تعیین کند. استانداردهای حیات غربی در جامعه ما پذیرفته شده نیست و بر عکس. نکته دیگر آن که هنوز فلاسفه توافقی درباره افضل بودن برابری یا عدالت ندارند. آیا دولت

۱- Veenhoven.

باید از ناتوانان حمایت کند؟ کدام جامعه بهتر است؟ جامعه ای که در آن افراد آزادند تا کام خود را بر آرند، یا جامعه ای که دولت در آن اعمال قدرت می کند و از حقوق همگانی حفاظت می کند؟ آیا شرایط برای همگان باید برابر باشد، آیا تمام انواع نابرابری مذموم است؟ به هر حال تعاریفی که هم اکنون ارایه می شود بازتاب کیفیات و کمیات مطلوب جامعه انسانی است که البته می تواند در طول تغییر کند.

ویژگی مفهوم کیفیت زندگی آن است که می تواند شامل تمام کیفیات (مفاهیم) جامعه شناختی شود. یعنی گستره بزرگی از مفاهیم جامعه شناختی می تواند در چتر کیفیت زندگی قرار بگیرند. اما وجه مهم این مفهوم آن است که معمولاً برای بررسی عملکرد و نتایج سیاست ها و برنامه ها مورد استفاده قرار می گیرد^۱ (اسچیسلر و فیشر، ۱۹۸۵: ۱۲۹). به همین خاطر معمولاً در هر زمینه بنا بر انتظارات سیاست گذاران و مجریان برنامه های اجتماعی تعریف می شود. برخی مؤلفان کیفیت زندگی را تنها احساس کلی خوشبختی دانسته اند^۲ (میلبراث، ۱۹۷۸: ۳۶). سازمان بهداشت جهانی کیفیت زندگی را بهزیستی در حوزه های اجتماعی، روانی و فیزیکی می داند و آن را چنین تعریف می کند: «کیفیت زندگی ادراک فرد از موقعیت زندگی خود در چارچوب نظام های فرهنگی و ارزشی است که در آن زندگی می کند و با اهداف، معیارها، و دغدغه های او رابطه دارد. این امر بسیار گسترده است و به شیوه ای پیچیده تحت تأثیر سلامت فیزیکی، حالت روانی، و میزان استقلال و روابط او با جنبه های مهم محیط وی قرار دارد.^۳ (هو کول گروپ، ۱۹۹۳: ۵)»

گسترده ترین و رایج ترین تمایز در بررسی کیفیت زندگی، تمایز میان کیفیت زندگی ذهنی و عینی است. علاوه بر این می توان میان کیفیت زندگی فردی و نیز کیفیت زندگی جمعی نیز تمایز قایل شد. به عنوان مثال شاخص های کیفیت زندگی عینی جمعی می توانند شامل درآمد سرانه، میانگین مصرف کالری، درصد باسوادان، نرخ جرایم، امید به زندگی و مجموعه ای از دیگر شاخص ها باشد.

۱- Schuessler and Fisher.

۲ - Milbrath.

۳ - WHO QoL Group.

جدول ۱- دسته بندی انواع کیفیت زندگی بر حسب ذهنی-عینی و فردی-جمعی

کیفیت زندگی	عینی	ذهنی
فردی	درآمد، بیمه، تحصیلات و ...	احساس خوشبختی، رضایت از زندگی و ...
جمعی	متوسط درآمد، نسبت برخورداران از بیمه، متوسط نرخ باسوادی و ...	متوسط میزان احساس خوشبختی، متوسط میزان رضایت از زندگی

در یک تقسیم بندی دیگر، می توان خوشه های کیفیت های زندگی را بر اساس دو ویژگی از هم متمایز کرد^۱ (ون هاون، ۲۰۰۷). اولین تمایز میان فرصت های زندگی و نتایج زندگی است. این تمایز در علوم سلامت رایج است. در این علوم هرگز شرایط لازم برای سلامت مانند تغذیه مناسب و مراقبت مناسب با خود سلامت مخلوط نمی شوند. دوم تمایز میان کیفیات درونی و بیرونی است. اولی در محیط است و دومی در خود فرد. این تمایز هم در علوم سلامت رایج است. از ترکیب این دو تمایز جدول شماره ۲ به وجود می آید.

جدول شماره ۲- دسته بندی انواع کیفیت زندگی بر کیفیات درونی-بیرونی و فرصت-نتایج زندگی

کیفیات درونی	کیفیات بیرونی	
توانایی زندگی فرد	قابل زندگی بودن محیط	فرصت های زندگی
لذت زندگی	منفعت زندگی	نتایج زندگی

۱ - Veenhoven.

ردیف مربوط به فرصت های زندگی، تقریباً با کیفیت زندگی عینی معادل است چرا که به صورت بیرونی قابل مشاهده و سنجش است. نتایج زندگی، مربوط به چیزی است که فرد از بیرون دریافت می کند و به عبارت دیگر نتیجه ای است که شرایط بیرونی بر زندگی فرد می گذارد.

در تحقیقات اخیر، کیفیت زندگی ذهنی اهمیت بیشتری یافته است و بر آن بیشتر از کیفیت زندگی عینی تأکید می شود. برخی تعریف بهزیستی ذهنی^۱ به عنوان شاخص کیفیت زندگی را بسیار دموکراتیک دانسته اند^۲ (داینروایشی، ۲۰۰۰). چون به جای این که متخصصان بگویند مردم چه موقع احساس خوشبختی می کنند، خود مردم درباره آن اظهار نظر می کنند. آن ها معتقدند به سادگی می توان از افراد پرسید تا چه حد احساس خوشبختی می کنند^۳ (کانمان، ۱۹۹۹).

تأثیر بهزیستی ذهنی بر سلامت فیزیکی و ذهنی تأیید شده است^۴ (آرجیل، ۱۹۹۶: ۲۶). متأهل ها به خصوص کسانی که ازدواج مجدد نداشته اند، و زنان بیشتر از مردان احساس خوشبختی ذهنی داشته اند. تحصیل کردگان، و کسانی که وضع مالی بهتری داشته اند، احساس خوشبختی بیشتری نسبت به دیگران داشته اند.^۵ (فیلیپس، ۲۰۰۶: ۲۳). میزان احساس خوشبختی در درون کشور ها معمولاً در طول زمان چندان تغییر نمی کند مگر در موارد خاصی که دچار تغییرات زیاد می شود. تأثیر پول بر احساس خوشبختی بستگی به وضعیت فرد دارد. در هنگام ننداری به طور حتم وجود پول مساوی احساس خوشبختی است. رابطه اندکی میان درآمد و احساس خوشبختی در میان کشورها به دست آمده است. در داده های پیمایش جهانی ارزش ها^۶ این همبستگی برابر ۰/۱۳ بوده است که کمترین آن در فنلاند و برابر

۱- Subjective well-being

۲ - Diener & Oishi.

۳ - Kahneman.

۴ - Argyle.

۵ - Philips.

۶- به عنوان مثال این تغییرات فاحش در احساس خوشبختی در سال های اخیر در روسیه، مجارستان و بلژیک رخ داده است و احساس خوشبختی در آن ها به طور فاحشی کاهش یافته است. (Philips, ۲۰۰۶).

۷- World values survey

۰/۰۲ و بیشترین آن در آفریقای جنوبی و برابر ۰/۳۸ بوده است. در واقع احساس خوشبختی برای سنجش کیفیت زندگی کافی نیست. در اینجا مسأله همان مسأله «فقیر خوشبخت» است^۱ (فیلیپس، ۲۰۰۶: ۳۱). در جدول زیر تقاطع وضعیت عینی و وضعیت ذهنی فرد در چهار حالت نشان داده شده است.

جدول شماره ۳- رابطه میان شرایط عینی زندگی و بهزیستی ذهنی

بهزیستی ذهنی		شرایط عینی زندگی
بد	خوب	
ناهماهنگی ثروتمند ناخوشبخت	بهزیستی ثروتمند خوشبخت	خوب
محرومیت فقیر ناخوشبخت	تطبیق فقیر خوشبخت	بد

(نقل از ۳۱: ۲۰۰۶، Philips)

شاخص های زیادی برای سنجش کیفیت زندگی در حوزه های مختلف ارایه شده اند. از جمله در حوزه سلامت، پرسش نامه پیمایش سلامت SF-۳۶^۲ (وار، ۱۹۹۶) و برنامه مصاحبه ای کیفیت زندگی^۳ (آلت - کنتز، ۱۹۹۰). برای مقایسه میان کیفیت زندگی در میان کشورهای مختلف هم معمولاً از شاخص توسعه انسانی^۴ استفاده می شود.

۱ - Philips.

۲ - Ware.

۳- Ouelette-kuntz.

۴- Human development Index

بسیاری مؤلفان احساس خوشبختی و رضایت از زندگی را یکسان می دانند، اما برخی دیگر این دو را از هم متمایز می شمارند. به عنوان مثال جورج، خوشبختی را ارزیابی عاطفی کیفیت زندگی می داند و معتقد است رضایت از زندگی ارزیابی وضعیت کلی زندگی است و از مقایسه میان خواسته های فرد با دستاوردهای واقعی اش حاصل می شود.^۱ (جورج، ۱۹۸۱: ۳۵۱). تمایز میان کیفیت زندگی عینی و ذهنی را می توان تمایز میان رفتار و ادراک و تمایز میان کمیت و کیفیت هم دانست^۲ (مخرجی، ۱۹۸۹).

سرمایه اجتماعی

توجه جدی به مفهوم سرمایه اجتماعی به دهه ۱۹۶۰ میلادی و جنبش های اجتماعی مانند فمینیسم و برابری خواهی سیاهان باز می گردد. اگرچه از قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم رابطه اجتماعی و ویژگی های آن یکی از موضوعات مرکزی جامعه شناسی بوده است (توکویل، ۱۳۴۷ و دورکیم، ۱۳۸۱)، اما توجه به رابطه اجتماعی به عنوان مسأله ای برای سیاست گذاران اجتماعی و برنامه ریزان بسیار جدیدتر است^۳ (فیلد، ۲۰۰۳). این اهمیت یافتن روابط اجتماعی وجه دیگری نیز داشته است که رابطه آن با اقتصاد است. از دهه ۱۹۶۰ میلادی و هم زمان با آثار برخی اقتصاددانان مانند تئودور شولتر و بکر، مفاهیمی مانند سرمایه انسانی عرضه شدند که به اهمیت منابع غیرمالی در اقتصاد پرداخته بودند.

بعد از این دوران تقریباً می توان سه جریان فکری عمده در حوزه سرمایه اجتماعی یافت که هر کدام محصولات فکری عمده ای را عرضه کرده اند. پیر بوردیو، به عنوان یک جامعه شناس انتقادی که زمینه های مارکسیستی روشنی در افکارش وجود داشت، در جستجوی منابع طبقه مسلط برای بازتولید فرادستی خود، چهار نوع سرمایه را نام برد: سرمایه مادی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی و سرمایه نمادی. تمام این اشکال سرمایه در خدمت صاحبان آن ها هستند تا نابرابری را تجدید کنند. تعریف بوردیو از سرمایه اجتماعی، مشتمل است بر «مجموعه منابع واقعی یا مجازی که از طریق داشتن شبکه های پایا و کم و بیش

۱ - George.

۲ - Mukherjee.

۳ - Field.

نهاده‌ها شده روابط دوطرفه آشنایی و شناخت، برای یک فرد یا گروه انباشته می‌شود^۱ (بوردریو و واکوانت، ۱۹۹۲: ۱۱۹). جیمز کلمن، جامعه‌شناس آمریکایی، تقریباً هم‌زمان با بوردریو اما از زمینه‌ای متفاوت وارد حوزه سرمایه اجتماعی شد. گرچه کلمن هم مانند بوردریو علائق فراوانی در حوزه آموزش و پرورش داشت، اما دیدگاه محافظه‌کارانه او موجب شد که از جنبه‌ای کاملاً متفاوت به سرمایه اجتماعی بنگرد. کلمن سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: «مجموعه منابعی که در ماهیت روابط خانوادگی و در سازمان اجتماعی اجتماع وجود دارند و برای رشد شناختی و اجتماعی کودک و جوان مفید هستند. این منابع برای افراد مختلف متفاوت هستند و می‌توانند مزیت مهمی برای کودکان و نوجوانان در توسعه سرمایه انسانی آن‌ها باشند^۲ (کلمن، ۱۹۹۴: ۳۰۰). کلمن معتقد بود سرمایه اجتماعی با کارکرد آن تعریف می‌شود بنابراین شکل خاصی ندارد. هر موجودیت اجتماعی که دارای این دو ویژگی باشد سرمایه اجتماعی است: اول، جزئی از ساختار اجتماعی باشد و دوم کنش‌های خاصی را برای افراد عضو این ساختار اجتماعی تسهیل کند^۳ (کلمن، ۱۹۹۴: ۳۰۲). در دیدگاه کلمن جایی برای بازتولید نابرابری نیست. او سرمایه اجتماعی را دارایی می‌داند که می‌تواند به همه افراد جامعه کمک کند. در این زمینه او اهمیت زیادی برای نهاده‌های کهن جامعه مانند خانواده و کلیسا قایل است و معتقد است این دو نهاد می‌توانند به خوبی تأمین‌کننده سرمایه اجتماعی برای نسل جدید باشند. رابرت پاتنام، عالم علوم سیاسی آمریکایی، در اواخر دهه ۱۹۹۰ با رویکردی متفاوت وارد حوزه سرمایه اجتماعی شد و البته رونقی صدچندان به آن بخشید. در واقع پاتنام کار خود را با مسأله‌ای شروع کرد که آن را خطر افول حیات مدنی در ایالات متحده می‌نامید. او معتقد بود که آن ویژگی‌های مثبتی که توکویل در قرن نوزدهم برای جامعه آمریکا نام برده است رو به زوال هستند. ویژگی‌هایی مثل مشارکت جدی مردم در حیات مدنی و وجود پیوندهای اجتماعی فراتر از روابط دوستی و خویشاوندی. پاتنام برای فرمول‌بندی این مسأله از مفهوم سرمایه اجتماعی استفاده کرد. او درباره سرمایه اجتماعی می‌گوید: «این مفهوم به ارتباطات بین افراد،

۱ - Bourdieu and Wacquant.

۲ - Coleman.

۳ - Coleman.

شبکه های اجتماعی و هنجارهای متقابل و قابل اعتماد بودن که از آن ها ناشی می شود، اشاره دارد^۱ (پاتنام، ۲۰۰۰: ۱۹). او در اثر مهم خود سرمایه اجتماعی را در جامعه آمریکا بررسی کرد که واحدهای تحلیل او ۱۵۰ ایالت بودند. دیدگاه پاتنام کلان است و کاملاً کاربردی با مفهوم سرمایه اجتماعی روبرو شده است.

در سال های اخیر، سرمایه اجتماعی مورد اقبال سازمان های تأثیر گذار بین المللی، مانند بانک جهانی و سازمان همکاری های اقتصادی و توسعه هم قرار گرفته است. این سازمان ها هم هر کدام به ارایه تعریفی از سرمایه اجتماعی پرداخته اند. گرچه به راحتی می توان حوزه مفهومی سرمایه اجتماعی را مشخص کرد، اما در هنگام ارایه تعریفی دقیق از آن باز هم اختلافات بروز می کنند. به آسانی می توان گفت سرمایه اجتماعی ناظر بر اهمیت روابط اجتماعی است^۲ (فیلد، ۲۰۰۳). بنابراین، تعریف سرمایه اجتماعی در سطح فردی عبارت است از کمیت و کیفیت روابط اجتماعی فرد در جامعه. کمیت روابط اجتماعی مربوط به تعدد آن هاست و کیفیت روابط اجتماعی مربوط به اهمیت و عمق آن هاست. به عبارت دیگر از آنجایی که قرار است روابط اجتماعی به فرد کمک کنند تا به منابع کمیاب جامعه دست یابد، بنابراین هر ویژگی رابطه ای که بتواند چنین کارکردی داشته باشد، جزئی از سرمایه اجتماعی است. اگر از سطح فردی فراتر رویم، آن گاه می توان این ویژگی های رابطه ای را هنجارها، ارزش ها و به طور کلی ویژگی های فرهنگی - ساختاری جامعه بنامیم.

تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی

امروزه تقریباً همگان هدف نهایی انواع توسعه را افزایش کیفیت زندگی می دانند. به عنوان مثال کافی است نگاهی به شاخص های توسعه اجتماعی از نگاه بانک جهانی بیاندازیم. بانک جهانی توسعه اجتماعی را در ابعاد زیر می بیند: ریشه کنی فقر، اشتغال، انسجام اجتماعی، برابری جنسیتی و دسترسی به آموزش

۱ - Putnam.

۲ - Field.

و پرورش و بهداشت^۱ (وُرد بانک، ۲۰۰۴). تمام این شاخص ها می توانند شاخص کیفیت زندگی هم باشند. همان طور که گفته شد اساساً برخی مؤلفان، شاخص توسعه انسانی را همان شاخص کیفیت زندگی می دانند. بنابراین مفاهیم توسعه و کیفیت زندگی بسیار به هم نزدیک هستند^۲.

حال باید دید چگونه مردم می توانند به [شاخص های] کیفیت زندگی دست یابند. اگر بگویم دسترسی به کیفیت زندگی هزینه و لوازمی دارد، آن گاه استفاده از مفهوم سازی بوردیو بسیار مفید خواهد بود. هزینه ها و لوازم را می توان در سرمایه خلاصه کرد. سرمایه، دارایی است که می توان از آن برای دستیابی به منابع مطلوب استفاده کرد و همچنین آن را سرمایه گذاری کرد تا خود را افزایش دهد. سرمایه های یک فرد در جامعه را می توان، با الهام از دیدگاه بوردیو به چهار نوع تقسیم کرد. اول سرمایه مادی، که عبارت است از دارایی های ارزش مند مادی فرد، مثل پول و یا دیگر اموال. دوم، سرمایه فرهنگی که عبارت است از آن ارزش ها و هنجارها و توانایی های اجتماعی که فرد درونی کرده و می تواند به او در دستیابی به منابع کمیاب کمک کنند. سوم، سرمایه اجتماعی، که روابط اجتماعی مفید برای دسترسی به منابع کمیاب هستند، چهارم سرمایه انسانی که عبارت است از مهارت ها و دانشی که فرد اندوخته است. هر کدام از انواع این سرمایه ها می توانند برای دستیابی به دیگر انواع آن هم یاریگر باشند. هر کدام از شاخص های گوناگون کیفیت زندگی فردی را می توان با برخی از انواع این سرمایه ها تهیه کرد.

در میان انواع سرمایه، سرمایه اجتماعی ویژگی های خاصی دارد. اول آنکه تنها سرمایه ای است که رابطه ای است و در ضمن رابطه اجتماعی به وجود می آید. دوم آنکه مانند برخی دیگر از انواع سرمایه به طور کامل قابل انتقال نیست. ویژگی مهم تر آنکه سرمایه اجتماعی فرد، رابطه روشنی با جایگاه او در شبکه های اجتماعی جامعه دارد. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی فرد در واقع ارزش جایگاه او در شبکه های اجتماعی گوناگون است. حال همین جایگاه فرد در شبکه های گوناگون اجتماعی است که

۱ - World Bank.

۳- حداقل در معنای رایج آن ها چنین است، چرا که می توان توسعه به عنوان فرآیند تغییر خاصی در ساختار تعریف کرد که آن گاه دیگر لزوماً به کیفیت زندگی نزدیک نخواهد بود.

میزان بهره او از کیفیت های مطلوب زندگی را مشخص می سازد. بنابراین می توان گفت که مفهوم سرمایه اجتماعی و مفهوم کیفیت زندگی همبستگی فراوانی دارند. از آنجایی که سرمایه اجتماعی بخشی از توانایی فرد برای بهره مندی از شاخص های کیفیت زندگی را فراهم می کند، پس فرضیه اصلی ما آن است که سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی مؤثر است.

پیشینه تحقیق

در پیرامون دو مقوله اصلی مورد بررسی در این تحقیق - "سرمایه اجتماعی" و "کیفیت زندگی" - تحقیقات مفصلی صورت پذیرفته است که هر یک را در ارتباط با عوامل مؤثر بر آن ها و یا اثرات شان بر مقوله های اجتماعی دیگر مورد نقد و ارزیابی قرار داده اند. اما آنچه که برای این پژوهش حایز اهمیت بوده است، تحقیقاتی است که ارتباط فی مابین خود این دو، یعنی اثرگذاری و یا اثرپذیری متقابل سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی یا مفاهیم کاملاً نزدیک به آن ها را مورد توجه قرار داده باشند. نمونه هایی از چنین تحقیقاتی در قالب جدول زیر به صورت مختصر مورد بررسی قرار گرفته است.

جدول شماره ۴- مروری بر تعدادی از تحقیقات انجام گرفته پیرامون ارتباط بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی

عنوان تحقیق و جامعه مورد مطالعه	نام محقق و محل انتشار نتایج تحقیق	روش اصلی تحقیق و خلاصه یافته ها
عنوان: فقر و سرمایه اجتماعی جامعه آماری: خانواده های تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی (ره) شهرستان قزوین	محمدجواد زاهدی، امیرملکی و امیر ارسلان جلدی فضل نامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸	روش اصلی تحقیق: پیمایش خلاصه یافته ها: یافته های این پژوهش نشان دهنده تفاوت معنی دار در میانگین سرمایه اجتماعی و مؤلفه های آن در بین خانوارهای فقیر و مرفه مورد بررسی است. همچنین نتایج کار بیانگر همبستگی منفی قوی فقر با میزان سرمایه اجتماعی است. به عبارت دیگر میزان سرمایه اجتماعی افراد و گروه ها تحت تأثیر شرایط ناشی از فقر و محرومیت قرار دارد.
عنوان: فقر و سرمایه اجتماعی در جامعه روستایی جامعه آماری: مراکز دهستان های شهرستان ورامین	ژاله شادی طلب، فرشته ججی کرمانی فضل نامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸	روش اصلی تحقیق: تلفیقی از روش کیفی (مصاحبه عمیق و بحث گروهی) و روش کمی (پیمایش) خلاصه یافته ها: بر اساس یافته های این تحقیق رابطه معکوس میان فقر و مؤلفه های سه گانه سرمایه اجتماعی (اعتقاد، انسجام و مشارکت) تأیید شده است. ضمن آنکه دو شاخص عدم مشارکت در تصمیم سازی و نیز خشونت و نزاع متداول در جامعه مورد بررسی در زمینه بروز و گسترش فقر پررنگی داشته است.
بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی جامعه آماری: روستاهای استان	سید مسعود ماجدی، عبدالعلی لهسایی زاده فضل نامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۵	روش اصلی تحقیق: پیمایش خلاصه یافته ها: یافته های این تحقیق نشان می دهد که سطح بالای سرمایه اجتماعی به سطح بالای رضایت از کیفیت زندگی می انجامد بر این اساس مشخص شد که سرمایه اجتماعی در مقایسه با متغیرهای زمینه ای مانند سن، شغل و ... پیش بینی کننده ای بهتر برای رضایت از کیفیت زندگی به شمار می آید. از میان

عنوان تحقیق و جامعه مورد مطالعه	نام محقق و محل انتشار نتایج تحقیق	روش اصلی تحقیق و خلاصه یافته ها
فارس		شاخص های سرمایه اجتماعی، اعتماد بالاترین تأثیر گذاری را در این زمینه داشته است.
سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی جامعه آماری: شهر گنبد کاووس	علام رضا غفاری، ناز محمد اوتق مجله مطالعات اجتماعی ایران بهار ۱۳۸۵، شماره ۱	روش اصلی تحقیق: پیمایش خلاصه یافته ها: یافته های این بررسی نشان می دهد که رابطه بین دو سازه سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در سطح اطمینان ۹۹٪ رابطه ای معنی دار است. علاوه بر این سرمایه اجتماعی بر مبنای چهار سنج امنیت محلی، بده بستان، تصور نسبت به محله و عضویت انجمنی ۰/۳۶ تغییرات کیفیت زندگی را تبیین نموده است. همچنین در مقیاس محله های مورد بررسی، یافته های تحقیق نشان از تفاوت در سرمایه اجتماعی و به تبع آن تفاوت در کیفیت زندگی را دارند.
تحلیلی پیرامون ارتباط بین سرمایه اجتماعی و تندرستی (well-being) در چهار ناحیه اسپتیا در نیمه دهه ۱۹۹۰ جامعه آماری: چهار ناحیه باسک، آندلس، گالیسیا و والنسای اسپانیا	ماریا فرانکو پایان نامه کارشناسی ارشد - دانشگاه ادیث کاون (Edith Cowan University) ۲۰۰۶	روش اصلی تحقیق: پیمایش و تحلیل ثانوی خلاصه یافته ها: این پژوهش نشان می دهد که بر اساس تحلیل خصیبه های اجتماعی، همچون ارتباطات میان مردم، مرادفات بین شهروندان و نهادهای عمومی، و اعتماد اجتماعی که می توان آن ها را در ذیل مقوله احساس تعلق و به هم پیوستگی شهری گرد هم آورد، می توان اطلاعات مفید و ارزشمندی را درباره احساس خوشبینی و تندرستی به دست آورد. بر این اساس مفهوم سرمایه اجتماعی برای تشریح روندی که ویژگی های اجتماعی فوق الذکر با مقوله تندرستی و کیفیت زندگی مرتبط می شوند، مفید به فایده خواهد بود.
کنش های متقابل فضایی و اجتماعی: کیفیت زندگی، سرمایه اجتماعی و شبکه های اجتماعی جامعه آماری: مناطق متعددی در ژاپن	جان بلک و یوشیتسو گاکا هاشی دانشگاه ناگویا-ژاپن ارائه شده در WCTRS SIG-1 Meeting آمستردام، ۲-۶ July, ۲۰۰۵	روش اصلی تحقیق: شبیه سازی و مدل سازی مبتنی بر داده های کمی خلاصه یافته ها: در این مقاله نویسندگان دستاوردهای نظری و ماحصل تلاش های تجربی خود را در قالب یک مدل سازی ملون، ارائه نموده اند. هدف این مدل سازی، رسیدن به الگوی مناسب جهت ارزیابی صحیح جنبه های درون زای فرآیند شهری شدن با تأکید بر نقش سرمایه اجتماعی به عنوان پشتوانه کنش های متقابل و شبکه های اجتماعی به عنوان بستر بروز و ظهور سرمایه های اجتماعی بوده است. در مورد ارتباط بین سرمایه اجتماعی با کیفیت زندگی تأکید نویسندگان بیشتر بر جنبه های غیرمادی کیفیت زندگی بوده است. بر اساس بخشی از نتایج ارائه شده در این مقاله توجه به جایگاه مهم سالمندان (در جامعه ژاپن) به عنوان مرکز نقل شبکه های اجتماعی و دارندگان سطح بالای سرمایه اجتماعی در تعیین و ارزیابی صحیح سطح کیفیت زندگی مورد تأکید قرار گرفته است.
سرمایه اجتماعی، رضایتمندی و کیفیت زندگی در محل کار جامعه آماری: اسپانیا	فلیکس پکونیا مجله Social Indicators Research, شماره ۶۱، ۲۰۰۳، هلند	روش اصلی تحقیق: تحلیل ثانوی خلاصه یافته ها: این تحقیق تحلیلی تجربی پیرامون ارتباط بین سرمایه اجتماعی، رضایتمندی و کیفیت زندگی در محل کار است. نتایج این تحقیق معنادار بودن مدل به کار رفته در این زمینه و در نتیجه تأیید فرضیات مورد آزمون را نشان می دهد. بر این اساس سطوح بالاتر سرمایه اجتماعی منضمین سطوح بالاتری از رضایتمندی و کیفیت زندگی در محل کار است. همچنین سرمایه اجتماعی شاخص مناسب تری برای پیش بینی کیفیت زندگی در محل کار و رضایت شغلی دو مقایسه با شاخص هایی همچون مشخصات کارگران، ویژگی های شرکت یا سازمان و یا خصوصیات محیط کار است.
تأثیر شوک های اقتصادی بر کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی در شهرهای کوچک جامعه آماری: شهرهای	تری ال. پسر، نیکولاس ریکرو و کری آکینچ-دانشگاه البانی آریوا مجله جامعه شناسی روستایی، شماره (۴) ۲۰۰۸	روش اصلی تحقیق: پیمایش مبتنی بر مصاحبه های تلفنی و تحلیل ثانوی داده های گردآوری شده در طول زمان از جامعه مورد بررسی خلاصه یافته ها: شوک های اقتصادی حوادث ناگهانی هستند که تأثیر قابل توجهی را بر اقتصاد محلی می گذارند. تحقیقات موجود در زمینه جوامع بحران زده، عموماً نتایج برآمده از شوک ها در جامعه را وابسته به

عنوان تحقیق و جامعه مورد مطالعه	نام محقق و محل انتشار نتایج تحقیق	روش اصلی تحقیق و خلاصه یافته ها
کوچک (small town) ایالت آیووا آمریکا		نوع شوک می داند. بر اساس نتایج این تحقیق، مشخص شد که این شوک ها لزوماً با کاهش در کیفیت زندگی یا سرمایه اجتماعی همراه نیستند، در عین این که انواع مشخصی از شوک ها افزایش در مقوله های مورد نظر را نیز به دنبال دارند. همچنین یافته های تحقیق حاضر نشان می دهد که دوام و شدت شوک ها و اثرات انباشتی و زنجیره وار حاصل از شوک های متعدد وابسته به سطح سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی در جامعه مورد نظر است.

روش تحقیق

داده های تجربی این پژوهش حاصل پیمایشی است که در سال ۱۳۸۶ در مشهد جمع آوری شده است. پاسخ گویان سرپرستان خانوار های مشهدی بوده اند. با استناد به فرمول کوکران، با دقت ۰/۹۵ و میزان خطای ۰/۰۶ (در مقیاس ۱ تا ۵) برای متغیر کیفیت زندگی، حجم نمونه برابر ۳۰۰ به دست آمده است.

به منظور سنجش سرمایه اجتماعی، سه بعد برای آن در نظر گرفته شد که عبارت هستند از: اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، شبکه های اجتماعی. اعتماد اجتماعی، انتظارات و تعهد های اکتسابی و تأیید شده به لحاظ اجتماعی است که افراد نسبت به یکدیگر و نسبت به سازمان ها و نهاد های مربوط به زندگی اجتماعی دارند^۱ (پکستون، ۱۹۹۹: ۱۰۵). در اینجا اعتماد به وسیله سه مؤلفه آن که اعتماد بین فردی، اعتماد تعمیم یافته و اعتماد به نهادها هستند، مورد سنجش قرار گرفته است. مشارکت اجتماعی، مجموعه کنش های آگاهانه و داوطلبانه است که با در نظر داشتن منفعت جمعی انجام می گیرد. میزان مشارکت اجتماعی از طریق دو مؤلفه آن یعنی مشارکت رسمی و مشارکت غیررسمی اندازه گیری شده است. یک شبکه اجتماعی عبارت است از گروهی از افراد که با هم روابط اجتماعی دارند و ویژگی یا ویژگی های مشترکی آن ها در رابطه با هم قرار می دهد. کیفیت زندگی عبارت است از میزان سهم عینی

۱ - Paxton.

و ذهنی فرد از کیفیت های مطلوب زندگی. این متغیر در دو بعد عینی و ذهنی آن مورد سنجش قرار گرفته است.

در بررسی پایایی^۱ طیف های مورد استفاده، ضریب آلفای کرونباخ برای طیف اعتماد به نهادها برابر ۰/۷۱ و برای طیف کیفیت زندگی برابر ۰/۷۰ است. البته برای طیف های کوچک می توان به جای آلفای کرونباخ میانگین همبستگی بین گویه ای را گزارش کرد که مقدار مطلوب آن بین ۰/۲ تا ۰/۴ است^۲ (پالانت، ۲۰۰۱: ۳۱۸۵). برای خرده طیف اعتماد تعمیم یافته میانگین همبستگی بین گویه ای ۰/۲۸ است که در سطح قابل قبولی می باشد.

داده های تجربی

اعتماد اجتماعی

برای سنجش اعتماد بین شخصی از ۷ گویه استفاده شده است که پاسخ گویان در ارتباط با خویشاوندان، همسایگان و دوستان به آن ها پاسخ گفته اند. در این گویه ها هم اعتماد داشتن و هم مورد اعتماد بودن (اعتماد متقابل) مورد سنجش قرار گرفته است. توصیف این گویه ها در جدول شماره ۵ مشاهده می شود.

جدول شماره ۵ - گویه های اعتماد بین شخصی

تعداد	گویه		خویشاوندان		همسایگان		دوستان	
	بلی	خیر	بلی	خیر	بلی	خیر	بلی	خیر
N=۳۰۰	حاضریم به آن ها پول قرض دهم.							
	٪۸۸	٪۱۲	٪۴۳٫۳	٪۵۶٫۷	٪۷۲٫۳	٪۲۷٫۷	٪۷۲٫۳	٪۲۷٫۷
N=۳۰۰	اگر اتومبیل مرا نیاز داشته باشند حاضریم آن را برای مدتی به آن ها امانت دهم.							
	٪۷۷٫۳	٪۲۲٫۷	٪۲۹٫۷	٪۷۰٫۳	٪۵۵٫۷	٪۴۴٫۳	٪۷۷٫۳	٪۲۲٫۷

۱- reliability

۲ - Pallant.

اگر مشکلی نداشته باشند حاضرند اتومبیلشان را به من امانت دهند.	٪۷۱,۷	٪۲۸,۳	٪۲۵,۳	٪۷۴,۷	٪۴۸,۷	٪۵۱,۳
حاضریم از نظر مالی آنها را ضمانت کنم.	٪۷۷,۳	٪۲۲,۷	٪۲۶,۷	٪۷۳,۷	٪۵۳	٪۴۷
در مواقع نیاز آنها حاضرند مرا از نظر مالی ضمانت کنند.	٪۷۸,۷	٪۲۱,۳	٪۱۹,۳	٪۸۰,۷	٪۵۰,۷	٪۴۹,۳
آنها روی قول و قرارشان هستند.	٪۷۹,۳	٪۲۰,۷	٪۴۴,۳	٪۵۵,۷	٪۶۶,۳	٪۳۳,۷
آنها افرادی درستکار و صادق‌اند.	٪۸۲,۷	٪۱۷,۳	٪۵۷,۳	٪۴۲,۷	٪۷۱,۷	٪۲۸,۳

نکته قابل توجه در جدول شماره ۴ آن است که پاسخ‌گویان خود را بیشتر از دیگران مورد اعتماد دانسته‌اند. همچنین میزان اعتماد داشتن به خویشاوندان از همه بیشتر و بعد از آن دوستان و همسایه‌ها قرار دارند. همچنین تفاوت میزان اعتماد به همسایه‌ها به وضوح بیشتر از اعتماد به خویشاوندان و دوستان است. اعتماد تعمیم یافته به وسیله چهار گویه سنجیده است. هر کدام از این گویه‌ها یک موقعیت است که می‌تواند شاخص اعتماد تعمیم یافته باشد. توصیف پاسخ‌های این چهار گویه در جدول شماره ۶ ارائه شده است.

جدول شماره ۶ - گویه‌های اعتماد تعمیم یافته

میانگین	گویه*
(N=۳۰۰) ٪۲,۸۶	آیا احتمال می‌دهید در مکان‌های عمومی مثل سینماها و پیاده‌روها و ... کیف پول شما را بدزدند؟
(N=۲۹۹) ٪۲,۶۸	به نظر شما به چه میزان مردم قابل اعتمادند؟
(N=۲۹۹) ٪۶,۳	اگر در مغازه‌ای کيفتان را فراموش کنید چقدر احتمال می‌دهید زمانی که به مغازه برگردید آن را به شما برگردانند؟
(N=۲۹۸)	اگر نیمه شب در خیابان احمدآباد ^۱ در حال قدم زدن باشید، چقدر احساس امنیت می‌کنید؟

۳۰٪	
-----	--

* پاسخ‌ها:

بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد
----------	----	-------	------	------------

میانگین موافقت با گویه احتمال دزدی در مکان‌های عمومی، ۲/۸ است که نزدیک به وسط طیف است. ۳۱/۳٪ از افراد احتمال دزدی در مکان‌های عمومی را متوسط ارزیابی می‌کنند و ۲۲/۳٪ هم احتمال دزدی در مکان‌های عمومی را زیاد می‌دانند. قابل اعتماد بودن عموم مردم با توجه به میانگین آن که ۲/۶۸ است، بین کم و متوسط قرار دارد. میانگین احساس امنیت در خیابان اصلی شهر در نیمه شب برابر ۲/۴۸ است که کم تر از متوسط است. اعتماد به نهادها با چهار گویه سنجیده است که هر کدام به اعتماد به یک نهاد عمومی و مهم می‌پردازند. توصیف پاسخ‌ها در جدول شماره ۷ ارائه شده است.

جدول شماره ۷- گویه‌های اعتماد به نهادها

میانگین	سؤال
(N=۲۹۹) ۲,۸۸	به نظر شما اخبار شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی کشور ما به چه میزان واقعی و بی‌طرفانه است؟
(N=۳۰۰) ۲,۷۱	اگر زمانی برای انجام کاری به دادگاه مراجعه کنید فکر می‌کنید به چه میزان با شما عادلانه و بدون تبعیض رفتار شود؟
(N=۲۹۸) ۳	چقدر احتمال می‌دهید زمانی که به اداره‌ای برای انجام کاری مراجعه کنید کار شما را به موقع انجام دهند؟
(N=۲۹۸) ۳	اگر زمانی کارتان به پلیس بیفتد فکر می‌کنید تا چه حد بر طبق قانون و عادلانه عمل کند؟

* پاسخ‌ها:

بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد
----------	----	-------	------	------------

۳۸/۷٪ از افراد واقعی و بی طرفانه بودن اخبار شبکه های تلویزیون و رادیویی را متوسط ارزیابی می کنند. ۴۸/۷٪ پاسخ گویان عادلانه و بدون تبعیض بودن امور در دادگاه ها را متوسط ارزیابی کردند. در مورد انجام شدن به موقع کار توسط اداره ها ۳۱/۷٪ از افراد به موقع انجام دادن کار توسط اداره ها را کم و ۳۳٪ از افراد آن را متوسط ارزیابی می کنند. با توجه به میانگین ها می توان گفت که بیشترین اعتماد به قانونی بودن عملکرد پلیس است و کمترین آن مربوط به سر موقع انجام دادن امور در ادارات است.

شبکه های اجتماعی

برای سنجش فراوانی روابط اجتماعی در شبکه های اجتماعی، بسامد روابط اجتماعی با خویشاوندان، دوستان و همسایگان پرسیده شده است. توصیف پاسخ به این سؤال ها در جدول شماره ۸ مشاهده می شود.

جدول شماره ۸ - فراوانی های مربوط به گویه های فراوانی شبکه ها

میانگین (N=۳۰۰)	سؤال*
۳,۶۶	هر چند وقت یکبار به خانه خویشاوندانان می روید یا آن ها به خانه شما می آیند؟
۲,۹۶	هر چند وقت یکبار به خانه دوستانان می روید یا آن ها به خانه شما می آیند؟
۲,۳۱	هر چند وقت یکبار به خانه همسایگان می روید یا آن ها به خانه شما می آیند؟

* پاسخ ها:

همیشه	اکثر اوقات	گاهی اوقات	بندرت	هیچ وقت
-------	------------	------------	-------	---------

۳۷/۷٪ از افراد اکثر اوقات با خویشاوندان خود رفت و آمد می کنند. میانگین این گویه که برابر ۳/۶۶ است نشان می دهد که میزان رفت و آمد با خویشاوندان بیش از متوسط است. ۴۱٪ از افراد گاهی

اوقات با دوستان خود رفت و آمد می کنند. میانگین این گویه حدوداً برابر ۳ است که نشان دهنده در حد متوسط بودن روابط با دوستان است. حدود ۶۰٪ از پاسخ گویان گاهی و یا به ندرت با همسایگان خود رفت و آمد می کنند. میانگین این گویه که برابر ۲/۳۱ است نشان می دهد میانگین رفت و آمد با همسایگان کمتر از متوسط است. برای سنجش اندازه شبکه ها، موقعیت های مهمی برای پاسخ گویان تشریح شد و از آن ها خواسته شد بگویند در آن موقعیت چند نفر را می شناسند که می توانند به آن ها کمک کنند. توصیف این گویه ها در جدول زیر ارایه شده است.

جدول شماره ۹- فراوانی های مربوط به گویه های اندازه شبکه ها

میانگین (N=۳۰۰)	گویه ها - تعداد افرادی که:
۲,۷۱	بتواند برای شما یک وام تهیه کند.
۲,۱۰	بتواند اعضای خانواده شما را هنگامی که در خانواده شما نزاع و تضاد است نصیحت و راهنمایی کند.
۲,۱۰	بتواند در موقع حل مسائل از راه قانونی شما را راهنمایی کند.
۳,۴۱	بتواند سه روز از فرزندان شما نگهداری کند.
۳,۵۵	بتواند هنگام اسباب کشی منزل به شما کمک کند.
۲	بتواند وسایل خراب منزل شما را تعمیر کند.
۲,۵۶	بتواند شما را در انتخاب یک مدرسه خوب برای فرزندانتان کمک کند.
۲,۷۱	بتواند شما را در انتخاب یک پزشک ماهر برای معالجه بیماری کمک کند.

° پاسخ ها:

یک نفر و کمتر از آن	دو تا سه نفر	سه تا چهار نفر	چهار تا پنج نفر	پنج نفر و بیشتر
---------------------	--------------	----------------	-----------------	-----------------

توجه به میانگین ها در جدول بالا نشان می دهد که بیشترین میانگین مربوط به اموری مثل نگهداری فرزندان و یا اسباب کشی است در حالی که کمترین میانگین مربوط به اموری مثل تعمیر کار، مشاور خانوادگی یا مشاور در زمینه قانون است.

مشارکت اجتماعی

برای سنجش مشارکت غیر رسمی، میزان مشارکت فرد در فعالیت های غیررسمی معمول با همکاری خویشاوندان، دوستان و همسایگان مورد سؤال قرار گرفته است. توصیف این گویه ها در جدول شماره ۱۰ ارائه شده است.

جدول شماره ۱۰- فراوانی های مربوط به گویه های مشارکت غیر رسمی

تعداد	گویه	خویشاوندان		دوستان		همسایگان	
		بلی	خیر	بلی	خیر	بلی	خیر
N=۳۰۰	ایجاد یا اداره کارهای یک هیأت عزاداری	٪۶۱٫۷	٪۳۸٫۳	٪۳۹٫۳	٪۶۰٫۷	٪۲۷	٪۷۳
	شرکت در جلسات جشن و مولودی	٪۷۴٫۳	٪۲۵٫۷	٪۵۹٫۳	٪۴۰٫۷	٪۴۱٫۳	٪۵۸٫۷
	حضور در مراسم ازدواج و یا ترحیم	٪۹۳٫۷	٪۶٫۳	٪۸۱٫۷	٪۱۸٫۳	٪۶۴٫۳	٪۳۵٫۷
	راه اندازی یک صندوق قرض الحسنه فامیلی با آن ها	٪۵۲	٪۴۸	٪۳۳٫۳	٪۶۶٫۷	٪۱۷	٪۸۳
	رفتن به پارک و گردش با آن ها	٪۷۶	٪۲۴	٪۶۴٫۳	٪۳۵٫۷	٪۱۶٫۷	٪۸۳٫۳

در اینجا هم میزان استفاده از همکاری خویشاوندان در امور مشارکتی در رتبه اول قرار دارد و بعد از آن دوستان و همسایگان هستند. مشارکت سیاسی، با میزان شرکت در انتخابات های اخیر کشور سنجیده شده است که فراوانی های آن ها در جدول شماره ۱۱ ارائه شده است.

جدول شماره ۱۱- فراوانی های مربوط به مشارکت در انتخابات

تعداد	انتخابات	بله	خیر
N=۳۰۰	آخرین انتخابات رئیس جمهوری	٪۸۳,۳	٪۱۶,۷
	آخرین انتخابات مجلس شورای اسلامی	٪۷۵,۳	٪۲۴,۷
	آخرین انتخابات شورای شهر	٪۶۸	٪۳۲
	آخرین انتخابات مجلس خبرگان	٪۶۷	٪۳۳

همان طور که در جدول شماره ۱۱ ملاحظه می شود، میزان مشارکت در هر انتخابات قدری بیش از مقدار واقعی آن بیان شده است که البته با توجه به این که موضوع سؤال کمی حساس است، قابل انتظار بود. مشارکت مدنی، به وسیله میزان فعالیت در گروه ها و نهادها سنجیده شده است. توصیف این فعالیت ها در جدول شماره ۱۲ مشاهده می شود.

جدول شماره ۱۲- فراوانی های مربوط به گویه های مشارکت مدنی

تعداد	گروه ها و نهادها	عضو نیستم	عضو غیر فعال	عضو فعال	مسئول و مدیر هستم
N=۳۰۰	گروه های مذهبی (هیأت ها، جلسات قرآن، انجمن های اسلامی و ...)	٪۲۲,۳	٪۴۶	٪۲۹,۷	٪۲
	سازمان های خیریه	٪۲۹	٪۴۶,۳	٪۲۱	٪۳,۷
	بسج (بسج محله، بسج محل کار و ...)	٪۳۰,۷	٪۵۱,۷	٪۱۶	٪۱,۳
	انجمن اولیاء و مربیان	٪۳۳,۳	٪۴۴,۳	٪۱۹	٪۳,۳

همان طور که مشاهده می شود کمترین میزان عضویت در انجمن اولیاء و مربیان است (٪۶,۶۷). پاسخ گویان و بیشترین میزان عضویت هم مربوط به گروه های مذهبی است (٪۷۷,۷) که البته تفاوت چندان فاحشی ندارند. عضو غیر فعال بودن در تمام نهادها بیشترین فراوانی را به خود اختصاص می دهد و کمترین درصد مشارکت مربوط به بالاترین سطح مشارکت یعنی مسئول یا مدیر بودن است.

در نهایت، نمرات سرمایه اجتماعی از طریق یکسان کردن مقیاس های مورد استفاده در ابعاد گوناگون و سپس جمع نمودن نمرات آن ها با هم به دست آمده است. میانگین سرمایه اجتماعی در بین افراد ۲۶/۹۲ می باشد که تقریباً در وسط بازه ۱۵ تا ۴۰ (مقیاس سنجش سرمایه اجتماعی) است. بیشترین مقدار سرمایه اجتماعی ۳۷/۵ و کمترین مقدار آن ۱۶/۵ می باشد.

کیفیت زندگی

برای سنجش بعد عینی کیفیت زندگی، از پاسخ گویان خواسته شده است که میزان توانایی خود را در برآوردن نیازهای خود در ۵ زمینه بگویند. این ۵ زمینه، با توجه به توضیحاتی که در بخش نظری بیان شد، دارای ویژگی های عینی بودن، فردی (یا مربوط به خانواده) بودن و مربوط به فرصت های زندگی سرپرست خانوار هستند.

جدول شماره ۱۳- فراوانی های گویه های بعد عینی کیفیت زندگی

میانگین	سؤال*
۳,۴۳ (N=۳۰۰)	اگر در زندگی با مشکلی نظیر بیماری برای خود یا یکی از اعضای خانواده مواجه شدید آیا قادر به تأمین هزینه های درمانی آن هستید؟
۳,۶۹ (N=۲۹۹)	آیا با توجه به درآمدهای قادر به تأمین مخارجی مثل (خرید گوشت، میوه و...) هستید؟
۳,۲ (N=۲۹۹)	آیا وقت کاریتان به شما فرصت می دهد با خانواده گردش و پارک و... بروید؟
۳,۶۴ (N=۳۰۰)	آیا قادر به تأمین هزینه های پوشاک خانواده هستید؟
۲,۶ (N=۲۹۸)	به چه میزان پول برای مواقع ضروری پس انداز دارید؟

* پاسخ ها:

اصلاً	کم	تاحدودی	زیاد	کاملاً
-------	----	---------	------	--------

بیشترین میانگین مربوط به مایحتاج اساسی است و کمترین میانگین هم مربوط به پس انداز است. برای سنجش بعد ذهنی کیفیت زندگی، ده سؤال پرسیده شده است که در آن ها احساسات فرد از خود و موقعیت خود در جامعه مورد سنجش قرار گرفته است. توصیف این گویه های در جدول ذیل ارایه شده است. این ده سؤال کیفیت زندگی ذهنی، فردی افراد می می سنجند و مربوط به بعد لذت زندگی این مفهوم هستند (به بخش نظری مراجعه شود).

جدول شماره ۱۴- گویه های بعد ذهنی کیفیت زندگی

میانگین	سؤال
(N=۳۰۰) ۳,۲۶	معمولاً تا چه حد خودتان را یک فرد شاد می دانید؟
(N=۲۹۹) ۳,۳۲	معمولاً تا چه حد خودتان را یک فرد موفق می دانید؟
(N=۲۹۹) ۲,۴۱	معمولاً تا چه حد در اجرای تصمیم گیری هایتان احساس ناتوانی می کنید؟
(N=۲۹۷) ۳,۲۷	تا چه حد احساس می کنید توانسته اید به همه برنامه های خود در یک روز برسید؟
(N=۲۹۵) ۳,۲۹	فکر می کنید تا چه حد جامعه برای شما ارزش قائل است؟
(N=۳۰۰) ۳,۸	تا چه حد احساس می کنید جزئی از جامعه هستید؟
(N=۲۹۷) ۳,۶۹	معمولاً تا چه حد احساس تندرستی و سلامت می کنید؟
(N=۲۹۶) ۳	تا چه حد احساس می کنید راجع به امور و مسائلی که در جامعه می گذرد، آگاهی و اطلاع دارید؟
(N=۲۹۷) ۳,۴۵	تا چه حد احساس می کنید از امکانات زندگی بهره مند هستید؟

(N=۲۹۸)	معمولاً تا چه حد از زندگیتان رضایت دارید؟
۳,۹۰	

پاسخ ها:

اصلاً	کم	تاحدودی	زیاد	کاملاً
-------	----	---------	------	--------

نمرات کل کیفیت زندگی هر فرد بعد از یکسان کردن مقیاس های سنجش ابعاد مختلف آن و سپس جمع کردن آن ها با هم به دست آمد. نتایج توصیف آماری کیفیت زندگی در نمونه نشان می دهد که میانگین کیفیت زندگی در بین افراد ۶/۷۶ می باشد که تقریباً در وسط بازه ۲ تا ۱۲ (مقیاس سنجش کیفیت زندگی) است. بیشترین مقدار کیفیت زندگی ۱۰ و کمترین مقدار آن ۳ می باشد.

آزمون فرضیه پژوهش

به منظور بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی از مدل رگرسیون خطی استفاده شده است. در این مدل متغیرهای درآمد سرانه خانوار، و تحصیلات به عنوان متغیرهای مداخله گر، در کنار سرمایه اجتماعی وارد شده اند.^۱ در این مدل مقدار ضریب همبستگی چند گانه برابر ۰/۶۰ و مقدار ضریب تعیین تعدیل شده برابر ۰/۳۵ است. سه عامل درآمد سرانه، تحصیلات و سرمایه اجتماعی تعیین کننده متغیر کیفیت زندگی هستند. مدل رگرسیونی با بیش از ۰/۹۹ اطمینان معنی دار است.

معادله رگرسیون استاندارد مدل چنین است:^۲

$$\text{کیفیت زندگی} = ۰/۱۴ (\text{تحصیلات}) + ۰/۳۴ (\text{درآمد سرانه}) + ۰/۳۷ (\text{سرمایه اجتماعی}) = \text{کیفیت زندگی}$$

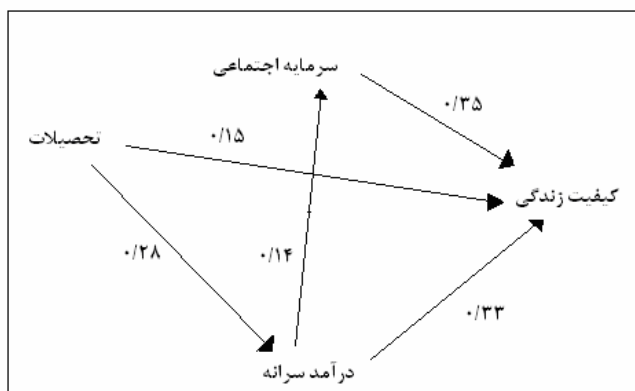
با توجه به این که کیفیت زندگی در دو بعد عینی و ذهنی سنجیده شده است برای پی بردن به تأثیر هر یک از متغیرها بر این دو بعد، تحلیل های جداگانه ای انجام شد. معادله رگرسیونی استاندارد مربوط به کیفیت زندگی عینی و کیفیت زندگی ذهنی چنین است:

$$\text{کیفیت زندگی عینی} = ۰/۰۳ (\text{تحصیلات}) + ۰/۴۸ (\text{درآمد سرانه}) + ۰/۱۸ (\text{سرمایه اجتماعی}) = \text{کیفیت زندگی عینی}$$

$$(تحصیلات) + 0/16 + (درآمد سرانه) + 0/12 + (سرمایه اجتماعی) + 0/40 = \text{کیفیت زندگی ذهنی}$$

همان طور که در معادله بالا آمده است بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی ذهنی سرمایه اجتماعی و بیشترین تأثیر را بر کیفیت زندگی عینی، درآمد سرانه دارد. برای بررسی مسیر تأثیر گذاری متغیرهای مستقل بر کیفیت زندگی، مدل تحلیل مسیر اکتشافی^۴ ذیل ارائه شده است که با توجه به آن، سرمایه اجتماعی به طور مستقیم ۰/۳۵ بر کیفیت زندگی تأثیر می گذارد. به طور خلاص، درآمد سرانه ۰/۳۷ و تحصیلات ۰/۱۶ بر کیفیت زندگی تأثیر گذارند.

شکل شماره ۱- مدل تحلیل مسیر تأثیر گذاری متغیرهای مستقل بر کیفیت زندگی

$$0/35 = \text{سرمایه اجتماعی}$$

$$0/37 = \text{درآمد سرانه} = 0/33 + 0/14 \times 0/35 = 0/37$$

$$0/28 = \text{تحصیلات} = 0/15 + 0/28 \times 0/14 \times 0/35 + 0/28 \times 0/33 = 0/28$$

به منظور بررسی شدت رابطه میان متغیرهای مستقل مهم و کیفیت زندگی، تحلیل همبستگی خطی انجام شده است. در جدول زیر شدت رابطه متغیرهای جنسیت و وضعیت تاهل با کیفیت زندگی از طریق

$$\text{تبدیل آماره } t \text{ به اندازه تأثیر } r \text{ و با استفاده از فرمول } r = \sqrt{\frac{t}{t^2 + df}} \text{ به دست آمده است}^5$$

(وُلَف، ۱۹۸۶).

جدول شماره ۱۵- نتایج آزمون های آماری سنجش رابطه کیفیت زندگی با متغیرهای پژوهش

ردیف	متغیرهای مستقل	نوع آزمون آماری	اندازه تأثیر T^2	سطح معناداری	نتیجه
۱	جنسیت	مقایسه میانگین ها	۰/۰۰۰	۰/۰۷۴	رابطه وجود ندارد.
۲	وضعیت تأهل		۰/۰۰۰	۰/۷۴۸	رابطه وجود ندارد.
۳	سن	همبستگی پیرسون	۰/۱۶۷	۰/۰۰۵	رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد.
۴	درآمد سرانه		۰/۱۵۱	۰/۰۱	رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد.

همان طور که در جدول شماره ۱۵ ملاحظه می شود، از میان متغیرهای بالا، تنها سن و درآمد سرانه شدت همبستگی متوسطی با کیفیت زندگی دارند و اندازه تأثیر بقیه متغیرها بسیار اندک است.

بحث

در این پژوهش شاخص های مورد استفاده برای سنجش سرمایه اجتماعی در دو عرصه خصوصی (روابط خویشاوندی و خانوادگی و...) و عرصه عمومی مورد توجه قرار گرفته است. بر این اساس میزان سرمایه اجتماعی در هر دو عرصه در حد متوسط بوده است. از آنجایی که شهروندان در هر دو عرصه فوق حضور دارند، لزوم ارتقاء سرمایه اجتماعی در این عرصه ها ضرورتی اجتناب ناپذیر است. نتایج تحلیل داده ها نشان داد که در عرصه خصوصی و به طور خاص پیوندهای خانوادگی و خویشاوندی در مقایسه با پیوندهای مرتبط با عرصه عمومی از استحکام بیشتری برخوردار بوده اند. از سوی دیگر کیفیت زندگی که همان میزان دسترسی به فرصت های باارزش عینی و ذهنی است هم از طریق عرصه عمومی و هم از

طریق عرصه خصوصی قابل دست‌یابی است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که کیفیت زندگی افراد بیش از آنکه مربوط به سرمایه اجتماعی عمومی باشد مربوط به سرمایه اجتماعی خصوصی است. یعنی ذخایر سرمایه اجتماعی بیش از آنکه در شبکه‌های روابط اجتماعی تعمیم یافته موجود باشد در شبکه‌های روابط اجتماعی خاص گرایانه قرار دارد. حال آنکه چنین تمرکزی می‌تواند مقوم نابرابری شهروندان از مزایای سرمایه اجتماعی و به تبع آن نابرابری در کیفیت زندگی باشد. پر واضح است که بخش مهمی از رفتار شهروندی که در کانون توجه سیاست‌گذاران اجتماعی قرار دارد، در عرصه عمومی به فعلیت می‌رسد. ارتقاء سرمایه اجتماعی در عرصه عمومی می‌تواند ضمن ارتقاء کمی و کیفی رفتارهای شهروندی باعث ارتقاء کمی و کیفی کیفیت زندگی در این عرصه باشد. تقویت سرمایه اجتماعی مربوط به عرصه عمومی می‌تواند وزن کیفیت زندگی حاصل از این عرصه را افزایش دهد. بنابراین با توجه به آنچه گفته شد، برای متعادل‌تر کردن توزیع کیفیت زندگی در شهر مشهد، باید بر تقویت سرمایه اجتماعی عمومی شهروندان تأکید کرد. به عبارت دیگر برای بهبود کیفیت زندگی باید سرمایه اجتماعی شهر افزایش یابد و صرفاً نمی‌توان با ارتقاء سرمایه اجتماعی خصوصی توزیع کیفیت زندگی را متعادل کرد.

فهرست منابع

- توکویل، الکسی دو (۱۳۴۷): تحلیل دموکراسی در آمریکا، ترجمه رحمت‌الله مقدم مراغه‌ای، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۱): درباره تقسیم کار اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، تهران، نشر مرکز.
- زاهدی، محمدجواد و ملکی امیر و حیدری، امیر ارسلان (۱۳۸۷): فقر و سرمایه اجتماعی، تهران، فصل‌نامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸، صص ۷۹-۱۰۶.
- شادی طلب، ژاله و حجتی کرمانی، فرشته (۱۳۸۷): فقر و سرمایه اجتماعی در جامعه روستایی، تهران، فصل‌نامه علمی و پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۸، صص ۳۵-۵۶.
- غفاری، غلام رضا و اونق، نازمحمد (۱۳۸۵): سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی، تهران، مجله مطالعات اجتماعی ایران، شماره ۱، صص ۱۵۹-۱۹۹.

ماجدی، سید مسعود و لهسایی زاده، عبدالعلی (۱۳۸۵): بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه‌ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی، تهران، فصل‌نامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۴، صص ۹۱-۱۳۵.

Argyle, M. (۱۹۹۶): Subjecting Well-being, in Offer, A. (ed) In Pursuit of Quality of Life. Oxford, Oxford University Press.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. (۱۹۹۲): An Invitation to Reflexive Sociology, Chicago, University of Chicago Press.

Campbell, Angus, Philip E. Converse and Willard L. Rodgers. (۱۹۷۶): The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations and Satisfaction. New York: Russell Sage Foundation.

Coleman, J.S. (۱۹۹۴): Foundations of Social Theory, Belknap Press, Cambridge MA.

Diener, E. & Oishi, S. (۲۰۰۰) Money and Happiness: Income and Subjective Well-being across Nations, in Diener, E. and Suh, E. (eds) Culture and Subjective Well-being, Cambridge, MA, MIT Press.

Field, David (۲۰۰۳): Social Capital. London: Sage Publications.

George, Linda K. (۱۹۸۱): Subjective Well-being: Conceptual and Methodological Issues. Annual Review of Gerontology and Geriatrics ۲: ۳۴۵-۳۸۲.

Kahneman, D. (۱۹۹۹): Objective Happiness, in Kahneman, D., Diener, E., and Schwarz, N. (eds) Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology, New York, Sage.

Markides, K. S. (۲۰۰۰): Quality of Life, in Encyclopedia of Sociology, Borgatta E. F. & Montgomery R. J. V. (eds), Macmillan Reference USA.

Milbrath, L. W. (۱۹۷۸): Indicators of Environmental Quality. In Indicators of Environmental Quality and Quality of Life. Unesco Reports and Papers in the Social Sciences, No. ۳۸. Paris: Unesco.

Mukherjee, Ramkrishna (۱۹۸۹): The Quality of Life Valuation in Social Research. New Delhi: Sage.

Ogburn, William F. (۱۹۴۶): A Study of Rural Society. Cambridge: Riverside Press.

Ouelette-Kuntz, Helene (۱۹۹۰): A Pilot Study in the Use of the Quality of Life Schedule. *Social Indicators Research* ۱:۲۸۳-۲۹۸.

Pallant, Jullie (۲۰۰۱): *SPSS Survival Manual*. Open University Press.

Paxton, P. (۱۹۹۹): 'Is Social Capital Declining in the United States? A multiple indicator assessment', *American Journal of Sociology*, ۱۰۵, i, ۸۸-۱۳۷.

Phillips, David (۲۰۰۶): *Quality of Life: Concept, Policy and Practice*. London: Routledge Publications.

Putnam, R. D. (۲۰۰۰): *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*, Simon and Schuster, New York.

Veenhoven, Ruut (۲۰۰۷): *Quality of Life Research*, in ۲۱st Century Sociology: A Reference Handbook, Brynt, C.D. & Peck, D. L. (eds). Volume ۲, Chapter ۷, pp ۵۴-۶۲.

Schuessler, Karl F. and G. A. Fisher. (۱۹۸۵): *Quality of Life Research in Sociology*. *Annual Review of Sociology* ۱۱:۳۹-۱۴۹.

Ware, John E., Jr. (۱۹۹۶): *The SF-۳۶ Health Survey*. Spilker, B. *Quality of Life and Pharmaco-Economics in Clinical Trials*. Philadelphia: Leppincott-Raven Publishers. ۳۳۷-۳۴۵.

WHO QoL Group (۱۹۹۳): *Measuring Quality of Life: The Development of the World Health Organization Quality of Life Instrument*. Geneva: World Health Organization.

Wolf, Fredrick (۱۹۸۶): *Meta Analysis*. Sage Publications.

World Bank (۲۰۰۴): *The World Bank and the Copenhagen Declaration: Ten Years after*. Social Development Department and Environmentally and Socially Sustainable Development.

مشخصات نویسندگان:

دکتر محسن نوغانی استادیار جامعه شناسی در دانشگاه فردوسی مشهد است. وی عضو هیأت مؤسس مرکز پژوهشی روان شناسی سازمانی می باشد. علایق پژوهشی او جامعه شناسی آموزش و پرورش و روش های تحقیق، جامعه شناسی سازمان ها است.

noghani@um.ac.ir

احمد رضا اصغرپور ماسوله دانشجوی دکتری جامعه شناسی در دانشگاه فردوسی مشهد است. علائق پژوهشی او جامعه شناسی توسعه و روابط اجتماعی است.

ahmadreza.asgharpour@gmail.com

شیما صفا دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه اجتماعی در دانشگاه تهران است.

مهدی کرمانی دانشجوی دکتری جامعه شناسی در دانشگاه فردوسی مشهد است. علائق پژوهشی او جامعه شناسی توسعه و جامعه شناسی فرهنگی است.

kermanimahdi@gmail.com

Archive of SID